

Cesta z dilemat [1969]

V politice nestačí jen dobrá vůle a opravdovost, přestože asi nikdy nebude zbytečné připomínat jejich potřebu. Má-li politik dnes dobrou vůli, musíme se ptát, bude-li ji mít také zítra a pozítří; můžeme-li dnes věřit jeho opravdovosti, chceme přezkoumat oprávněnost své naděje, že se jeho opravdovost časem nevytratí. Když posuzujeme politika, nestaráme se příliš o jeho okamžité rozpoložení, nebo dokonce náladu, ale stavíme na první místo otázku charakteru. Avšak ani charakter v politice nestačí, i když má základní důležitost. Koncem minulého století napsal Masaryk (v *České otázce*) závažnou věc: není prý pravda, řekl, že naše politická nedostatečnost tkví jen v charakterech. Ano, zajisté tkví také v nedostatečných charakterech, ale neméně v nedostatku vzdělání, v nedostatku určitých a pevných názorů. Rozháranost a nepevnost základních pojmů je podle Masaryka starým dědictvím: již v reformaci jsme prý trpěli tímto neduhem, jímž trpíme posud a dodnes.

Tato Masarykova myšlenka mne napadla po přečtení Havlova článku *Falešné dilema* (*Zitřek* č. 12), i když její platnost může být doložena desítkami dalších případů. Nejde mi proto o jediný článek, nahodile vybraný z našich novin a časopisů, ale o něco podstatnějšího, co téměř všeobecně charakterizuje naše politické diskuse, ať už probíhají veřejně na stránkách tisku, nebo jen v soukromých setkáních. Byl jsem překvapen, kolik z mých přátel a známých považovalo Havlův článek za velmi dobrý až výborný. Mým cílem proto není na prvním místě polemika s Václavem Havlem, jehož *Zahradní slavnost* anebo *Vyrozumění* vysoko cením. Chtěl bych ho však – právě tak jako jeho čtenáře, kteří s ním souhlasili – upozornit na závažné nedostatky toho typu politického myšlení, který je dnes tolik rozšířen a kterému je flagrantním způsobem poplaten právě také zmíněný článek.

Nechme na chvíli stranou ústřední téma Havlových úvah, jímž je prý falešné dilema „s vládou, nebo proti ní“; Havel toto dilema odmítá jako „typický produkt zdeformovaného obrazu skutečnosti“. Když nám však chce objasnit, jak vypadá skutečnost vpravdě, přistupuje k mnohem podivněji deformujícímu obrazu toho, čemu říká „politický subjekt“. Postupně líčí, co je pro politický subjekt *vždycky* charakteristické a co u něho naopak *nikdy* nenajdeme. Především je politický subjekt *vždycky* omezen lidskými a sociálními faktory, zejména pak je *vždycky* určován zájmy vlastní politicko-mocenské pozice. Protože je takto subjektivně interesován, není nikdy schopen přistoupit na volnou konfrontaci principiálně svobodného a nezávislého dialogu, ale chce si partnera *vždy* podrobit, ať už tím, že ho získá, nebo tím, že ho likviduje. Proti tomu Havel navrhuje: nesmíme se nechat ovlivnit cizím výkladem, vycházejícím z cizích nám pozic (totiž z pozic „politického subjektu“). Chceme-li produktivně politicky zasahovat do současné situace, „musíme se naopak opřít o svůj vlastní, naší pozici adekvátní výklad, zaměřený k ovlivnění druhých“; musíme formulovat „vlastní pozitivní program, odvozený z vlastní interpretace skutečnosti v duchu vlastních autentických dispozic a zájmů“; „pozitivním politickým programem je vždycky jen být *za něco*, resp. *za sebe*, resp. za své skutečné zájmy“. Tedy, shrneme-li za Havla, proti subjektivitě „politického subjektu“ doporučuje subjektivnost *vlastní*, autentickou; proti omezenosti politiků staví omezenost *naši* (a to jenom proto, že je naše). Navrhuje, abychom se nesnažili politiky chápat a abychom se nevžívali do jejich situace, ale žádali, aby se oni pokusili pochopit nás a vžít se do naší situace. Zkrátka, Havel chce, abychom se my, kdo nejsme „politickými subjekty“, jimi stali, a to se všemi limitujícími faktory, jen když to budou faktory „naše“, jen když půjde o *naše* lidské a

sociální dispozice a o *naše* zájmy.

Nebude asi sporu o tom, že odmítnuv jedno falešné dilema, dostává se Havel do dilematu jiného, ale mnohem falešnějšího a mnohem primitivnějšího – dilematu mezi tím, co je „cizí“ a co je „naše“. To ovšem není dilema, které by si vymyslel; pouze je nepozorovaně přejal z atmosféry, kterou jsme v posledních dvou desetiletích všichni dýchali. Ve skutečnosti je velmi nejisté, co je nám „vlastní“ a co je nám „cizí“. Lidé se nerodí vybaveni „lidskými“ a „sociálními“ dispozicemi, tím méně pak mocensko-politickými zájmy a pozicemi; to všechno na sebe teprve v průběhu svého života berou, nevědomky či vědomě. Všechno vskutku lidské musí člověk převzít od jiných lidí jako pochodeň, nic vskutku lidského mu není dáno „přirozeně“. V tom smyslu je všechno lidské „cizí“ tomu tvorů, který se má člověkem teprve stát; lidský úděl není osudovým určením, nýbrž výzvou, úkolem, posláním. K dítěti, které se má stát člověkem, přicházejí s nejrůznějšími výzvami rodiče, starší sourozenci, přátelé, učitelé, političtí vůdcové, vědci i myslitelé, básníci i proroci. Takové výzvy mohou mít smysl jen proto, že člověk je ve svém lidství zakotven nejen v tom, čím jest, ale také, a především v otevřenosti k podobným výzvám a v otevřenosti k vykročení kupředu, k překročení toho, čím právě jsme. Havel dokonce výslovně hovoří o tom, že v první polovině minulého roku „politikové jaksi transcendovali sebe samé“. Bohužel chápe tuto jejich transcendenci velmi podivně: ztotožňuje ji se stavem, v němž byli politikové nuceni „dynamicky reagovat na bohatství průběžně vznikajících impulzů a nároků, znovu a znovu se adaptovat na vznikající situaci a průběžně modifikovat své politické koncepce“. Havel se tedy domnívá, že politický subjekt je schopen překročit sám sebe tenkrát, když vnější tlak působí, že subjektivní limitující faktory ustupují do pozadí, a když je omezován jejich vliv. Na tomto místě je nejlépe vidět, jak je Havlovo myšlení konformní se zmíněnou již atmosférou, charakteristickou nejenom pro uplynulé roky v našich zemích, ale zejména také pro uvažování vedoucích politiků zemí, které nelitovaly obětí a vynaložily vše, aby u nás obnovily dosavadní pořádky. Neboť proti „objektivnímu“ tlaku vnitřních politických proměn byl postaven neméně „objektivní“ tlak vnější. Proč je Václav Havel v tomto případě nakloněn chápat zdůrazňování všech „objektivních podmínek“ jako neodpovědnost, zatímco jarní adaptaci nazval transcendencí?

Není pochyb, že v obou případech šlo o tlak, který musí být politikem respektován jako fakt. Politika však nespočívá v uznávání a respektování fakt, nýbrž je především vynalézavým využitím a zároveň překonáním faktického stavu, aby bylo dosaženo určitých cílů. Takové cíle mohou být ovšem různé; mohou být krátkodobé nebo dlouhodobé, mohou být veřejně ohlášené nebo utajované, zvláště však mohou být smysluplné a správné nebo pochybné a hodné odmítnutí. Fakta prostě jsou, ale cíle je nutno zdůvodňovat. Správnost či nesprávnost politického rozhodnutí spočívá ve správnosti či nesprávnosti jeho zdůvodnění. Být „za sebe“, resp. „za své zájmy“ není žádný politický program, neboť není zájem jako zájem. Zájmy jsou rozmanité, oprávněné i neoprávněné. Dokonce jediný člověk má zájmů víc, často i protichůdných a navzájem se vylučujících. Každý člověk musí mezi těmito zájmy volit, musí si vybrat ty, které bude sledovat, a musí se rozhodnout, že ostatní zanedbá. Zájmy veřejné mají přednost před zájmy soukromými, zásady mají (pro charakterního člověka) přednost před taktikou. Kvalita člověka a jeho rozhodování záleží na hierarchii hodnot, které uznává. Neštěstím našeho politického a vůbec společenského života je, že jsme se ve vztahu ke všem hodnotám do velké míry nakazili pesimismem a přímo cynismem, který byl nejrůznějšími formami šířen pod hlavičkou marxismu a historického materialismu. Základní tezí tohoto

učení je primát hmotných zájmů; všechny hodnoty jsou prý odvozeny z primárně materiálních zájmů, jsou jejich výrazem nebo zakrytím. V naprosté shodě s touto špatnou filosofií (která hrubě zkrsluje skutečné Marxovo učení, přestože jisté prvky pesimismu i jeho rubu, totiž cynismu, v něm najdeme) mluví Havel o „našich vlastních“, „autentických“ dispozicích a zájmech – a vůbec mu nenapadne, že můžeme mít také různé falešné, nelegitimní, nezdůvodnitelné zájmy, že můžeme mít soukromé nebo skupinové zájmy, které neobstojí z hlediska celé společnosti, že můžeme mít (a také že druzí mohou mít) národní a státní zájmy, které jsou v rozporu s univerzálními hodnotami a s posláním lidstva. Prostě řečeno: zájmy nejsou ani tím prvním, ani tím posledním, ale jejich oprávněnost musí být vždycky teprve prokazována. Politika pak není manipulace s lidmi, nýbrž uskutečňování programu, který chce obstát před celou obcí (*polis* znamená obec) jako program veřejně předložený k souhlasu a k následování, jako program zřetelně vyslovený a před celou obcí zdůvodněný.

Má-li obec, tj. společnost obstát a žít, musí v ní existovat souhlas v základních věcech, tzv. obecný konsensus. Václav Havel zcela správně požaduje, aby byla politika (myslí tím politické rozhodování vedoucích státníků, vlády, parlamentu, předních stranických vůdců) vystavena co nejširší veřejné kontrole, tj. aby se musela „neustále konfrontovat s rozsáhlou pluralitou výkladů týchž politických zkušeností“. Zapomíná však, že taková konfrontace a kontrola má smysl jen tehdy, jsou-li obecně uznávána kritéria, k nimž se může odvolat každý jednotlivec a každá skupina, „politické subjekty“ nevyjímajíc. Takový obecný společenský konsensus byl v uplynulých desetiletích velmi hrubě narušen. V minulém roce se situace pronikavě zlepšila. Ze zkušenosti loňského „jara“ a také ze zkušenosti srpna a posrpnového vývoje budou žít občané této země po několik desetiletí (přinejmenším); málokdo si dovede už dnes představit, jak obrovský význam bude mít tento zážitek pro politické myšlení i praktickou politickou orientaci dnešních mladých lidí (zejména studentů, ale nejen studentů) v příštích deseti, dvaceti letech. To, co se stalo, musí být a bude základem a předmětem vždy znovu podnikané reflexe. Nepůjde však na prvním místě, a už vůbec ne pouze o důslednou reflexi a domýšlení vlastní pozice, jak o tom mluví Havel, nýbrž o usilovný pokus pochopit smysl toho, co se s námi (i s našimi pozicemi a zájmy) stalo, jak se změnila naše orientace ve světě, naše hierarchie hodnot. To vše je možno dnes jen tušit a tápavě odhadovat. Žijeme uprostřed obrovského převratu, uprostřed skutečné „revoluce hlav a srdcí“, která daleko přesahuje otázky našeho státoprávního uspořádání, ekonomických reforem, ba i pouhé demokratizace správy veřejných věcí, ovšem složení národní i federální vlády, zastupitelských sborů atd. atd. To neříkám proto, že by na všech těchto věcech nezáleželo, nýbrž proto, že jejich význam je třeba vidět ve správném světle a že je nutno je hodnotit vzhledem k tomu nejpodstatnějšímu, oč dnes vposledu jde, nejen u nás a pro nás, ale světově, všelidsky. Právě toto všelidské musí být formulováno, vysloveno, vyhlášeno; nesmíme dopustit, abychom zradili a ztratili jádro, podstatu věci a abychom se spokojili sebehezčí fráží (např. o socialismu s lidskou tváří). Jsme-li dnes vskutku k něčemu povoláni, pak k tomu, abychom poznali a vyslovili to podstatné, to, co je smyslem doby, v níž žijeme. Smyslem, který tu není jako hotová, daná věc, ale jako výzva. Pochopíme-li do hloubky svou situaci a v ní především smysl toho, k čemu jsme voláni a zač jsme odpovědni, pak to nepochopíme jen za sebe a pro sebe, ale budeme schopni tuto výzvu tlumočit všem lidem, celému světu. Budeme-li sami proměněni, budeme mít právo a vnitřní sílu volat k proměně celý svět. Neboť celý tento svět musí projít velikými, radikálními

změnami, abychom v něm jako svéprávný lid a svéprávní jednotlivci mohli žít a pracovat, abychom v něm mohli žít jako lidé. A to je možné jen ve světě, kde mohou lidsky žít všichni, nejen my. Naše starosti musí být starostmi o svět, nikoli starostmi o sebe. Nejsme tu pro sebe, ale pro druhé.

Z tohoto hlediska není otázka, zda máme stát za svou vládou, nebo proti ní, zcela nesmyslná; jistě není falešná. Souhlasím s Havlem, že to není v žádném případě naše první otázka; nesouhlasím však, že bychom tu primárně stáli „my“ se svými zájmy a „autentickými“ pozicemi a že by otázka zněla, zda vláda stojí, či nestojí za námi. Na prvním místě musíme zpevnit své základní pojmy a formulovat názory na to, co je základní; to jsme bohužel nepodnikli ani před srpnem, ani po srpnu. Není v naší libovůli, pro jaký národní program se rozhodneme; není to v naší libovůli nikoli proto, že by nám v tom nějaká vnější moc mohla zabránit, nýbrž naopak proto, že o tom ani ta největší moc nemůže rozhodovat. O tom, co je pravdivé a správné, nerozhoduje ani moc, ani většina, nýbrž pravda sama. Pravda je svrchovaná, nikdo není jejím správcem, ani velmoci nikoli, tím méně vláda a politikové tak malé země, jako je naše. Jejich velikost, právě tak jako naše velikost, nemůže proto spočívat v tom, že se pokusíme rozhodovat o tom, co je pravda, ale že ji budeme vždy a ve všem respektovat, že jí dáme volný průchod, že se jí vždy budeme řídit. Občané musí chápat svou vládu, vláda musí chápat občany; takové vzájemné pochopení však nebude k ničemu, jestliže jak vláda, tak občan nebudou usilovně hledat to, co je spravedlivé a pravdivé pro všechny. Vláda může být nespravedlivá a může vycházet z nejhlubších omylů; ale také v lidu mohou panovat nejhorší předsudky. Proto je třeba, aby měl každý povinnost i možnost své stanovisko vyslovit a proti jiným obhájit, zdůvodnit. Apel k důvěře, k němuž se naši vedoucí politikové po srpnu až příliš často uchylují, není příznivou známkou toho, že jdeme po správných cestách. Už Havlíček napsal (1849): „Vzdělaný muž ale nepotřebuje nikomu na pouhé slovo věřit, on rozváživ všechno řečené, přidrží se toho, co za nejspravedlivější a nejužitečnější uznává. Proto se také poctivost každé politické strany nejlépe podle toho pozná, jak upřímně se o pravé vzdělání (dnes bychom řekli: informování – H.) lidu stará: poctivá politická strana jest přesvědčena, že tím silnější bude, čím vzdělanější bude národ, protože každý vzdělaný, máje svůj vlastní úsudek, rozeznáváje pravdu ode lži, právo od nespravedlnosti, jistě se k takové straně přidá a nenechá se od jiných falešnými praktikami podváděti.“

Mám za to, že je třeba odklízet všechna dilemata, ať falešná, nebo skutečná. To se nám nemůže nikdy podařit, budeme-li vycházet jenom ze svých zájmů a nepřipustíme-li si otázku po jejich oprávněnosti. Takovou otázku si může a musí položit každá společenská skupina a každý jednotlivý občan jako odpovědný politický subjekt. Patří k podstatě politického subjektu, že nezůstává nebo alespoň nemusí zůstat uzavřen ve své subjektivitě, ale že se skutečným subjektem stává teprve ve chvíli, kdy přesáhne a překročí svou nahodilou danost a kdy se přihlásí k programu, který dovede oslovit a zavázat všechny. Ve jménu takového jasně formulovaného programu je pak možno být právem jak pro vládu, tak proti ní – podle toho, *jaká to je vláda*.

[článek pro *Zitřek* (polemika s Václavem Havlem); dopsáno a odevzdáno 20. ledna 1969 – pozn. autora]